

GRADECZI HORVÁTH GERGELY ES LÁM (AMBROSIUS)
SEBESTYÉN HITVITÁJA.

— Második közlemény. —

III.

Horváth Gergely az Antithesis ellen több részre oszló czáfolatot tervezvén, annak elseje *Responsionis pars prima* a bártfai nyomdából 1592-ben került ki.¹ Itt az olvasóhoz szóló előbeszédben a szerző az összeütközés kiinduló pontjául Lám-nak a keresztény szabadságot sértő, azt az erőszakos eljárását jelöli ki, mely szerint Carlostadius példájára, ki Luther távollétében a wittenbergi templomból a képeket sietősen kidobta, Késmárkon egyházának háborítatlan szokása ellenére, a nagyobbik oltárt becsukatta és egyes dívó ártatlan szertartások gyakorlását betiltotta.

Ezenfelül gyanúba vette őt, több más súlyosabb tévelygés miatt is, a melyekről azonban némely közhivatalokat viseő barátainak sejtelmük sem volt, úgy hogy ezek Lámot az ágostai hitvallás hívőnek tarták. Ennélfogva kötelességének vélte egyfelől az említett erőszakos intézkedés visszavonását, valamint másfelől írásba foglalandó csendes és bizodalmas colloquium útján (ad calamum instituto colloquio) a helyzet tisztázását eszközölni.

E feladat elvállalására készítette a fenyegető közveszély s a Krisztustól híveinek engedett szabadság megvédése. Ily módon óhajtotta ellenfelét a helyes útra visszaterelni, ha pedig ezt el nem érheti, tévelygéseinek közzétételével hitsorsosait megóvni attól, hogy vak vezérüket a hamis úton kövessék. Ehhez vélt jogát a szentírásból vont számos idézésekkel is igyekszik igazolni. Mint folytatólag felhozza, Lám az ajánlott colloquiumban részvételt különböző

¹ E munka a R. M. Kvtár, II. Rész 226 száma alatt van könyvészileg leírva, de annyiban tévesen, hogy eme füzet nem 40, hanem A—F₂ signaturával ellátott 42 számozatlan levélből áll, s hogy az utolsó lap üres. E mellett a czim másolatának 7-ik sorában „ubiqui totis” helyett, „ubiquitatis” olvasandó. Jelen nyomtatványt illetőleg még felemlítendőnek vélem azt a sajtósági körülményt, hogy általam látott példányaiban a szöveg több helyén a Szentírásból való téves idézések főlé papírszeletkékké varnak ragasztva, melyekre a helyesbített szöveg rá van nyomtatva.

ürügyek alatt tagadta meg. Előbb indokul érvényesíté a rögtönzéshez való képesség hiányát és a dialectikában, illetőleg a syllogismus alakításában csekélyebb jártasságát, a mely okra, mint mellékesen megjegyzi Pilz Gáspár is hivatkozott, midőn a megelőző esztendőben a köztük megkezdett colloquiumot megszakítá. Utóbb Lám a vitatkozásra ugyan színleg késznek nyilatkozott, de csak ha egyházi és politikai előjárósága abba beleegyez. Mihez képest ő tekintettel arra, hogy a szépesi papok több külön esperesek vezetése alatt álló u. n. fraternitas-okba társultak, a kívánt engedély megadása végett ellenfelének fraternitásához fordult, azonban azt a választ nyerte, hogy e részben utasítás adására nincsenek hivatva. Épen ily felelet érkezett a késmárki vár magistrátusához intézett hasonirányú ismételt megkereséseire. Ekként nem érthette azt el, hogy Lám többszöri felhívásainak megfelelőleg a szabad választására bízott helyen, jelesül akár saját parochiájában, akár a késmárki várban, avagy a neerei kuriában érveit tanúk s jegyzők jelenlétében élő szóval adja elő, hanem csak itt-ott folytak köztük egyes találkozásaik alkalmával jegyző bevonása nélkül, de úgy hiszi személyére nézve nem szerencsétlenül, szóbeli csatározások. Most nagy csudálkozására ellenfele négy év eltelte után, a mi alatt kölykével teherbe járva, Németországban keresett bábát, ott Zerbstben tette közzé fenforgó munkáját, melyet, mikép dicsekvőleg maguk állítják, a legjelesebb és legtudósabb német theologusok, vagyis helyesben kalvinisták kijavítottak. Midőn erre jelenben válaszó: nem lehet szándéka vallásuk minden czikkére kiterjeszkedni s pedig annál kevésbé, mivel különben is az egyes hitelvekről már külön-külön alapos dolgozatok vannak forgalomban. Ezeknek felsorolása mellett, arra a munkára nézve, mely 1587-ben Tübingában a Formula concordiae és a pompelgard-i colloquium iránt megjelent, felemlíti, hogy a colloquiumban résztvettek közül az egyik félel, Bézával, Genfben hat hónapon át barátságosan együtt élt, a másik félel Andreae D. Jakabbal pedig egyizben Drezdában érintkezett. Egyébiránt czélszerűnek vélte a maga részéről is czáfolatában az *Antithesis*nek, habár nyilván helytelen rendjét követni. Ezt szem előtt tartva, majd minden tárgyalt pontnál előrebocsátja röviden Lám állítását és ezután bőven, többnyire syllogismus alakjában közli a maga érvelését.

Fejtegetései közben, melyekben egyébként csak az Antithesis első 41 levelén foglaltakig terjeszkedik, különösen hangsúlyozza készségét az egyházi béke fentartására. De ez lehetetlen Sebestyénnel szemben, a mint most a szövegben ellenfelét nevezi, mert az büntársaival együtt összeesküvést forral Krisztus ellen, a tőle nyert szabadságot megsérti, testamentomának szavait elferdíti, s az Isten méltóságát nyomtatásban megtámadja, őt magát pedig az egész egyház előtt a legborzasztóbb hibákkal terheli. Szintügy tiltakozik az Arrianismus vádjá ellen, hisz épen jelen iratában sorolja fel Krisztus istenségének legfényesb bizonyítékait. Ellenben

amannak szemére veti, hogy valamint atyái: Carlstadius, Zwingli, Calvin stb. az igaz hit mindegyik prófétáját folyvást üldözték, úgy erre szepesi követők karddal is készek. A végszót a szerző aláírja mint a strassburgi akadémiának mindaddig, míg az a mennyei igazság s a Concordia könyve mellett harczol, hú tanítványa, 1591 december 10-én a régi kalendáriom szerint.

Még ugyanazon évben, 1592-ben, kiadta Lám replikáját: *Defensio orthodoxae doctrinae, tum de aliis quibusdam christianae religionis capitibus, tum etiam de persona Christi, totiusque sacrosanctae Trinitatis una ac individua essentia, corruptelis Gregorii Horvath etc. opposita.*¹ A könyvön a nyomtatási hely és év nincs kitéve, de elkészülésének ideje következtethető abból, hogy az előszó 1592 szeptember hó 1-ről kelt. Itt szerzője első sorban hivatkozik arra, hogy jóllehet előbbi munkájába Horváth érveit is pontosan bevette, ez mind a mellett társai körében szavainak csonka közlését panaszolta, minél fogva feddhetetlen férfiak hozzájárulásával saját eredeti levelei alapján megállapíttatá az idézések hű voltát. E felől ellenfele jelen iratában már hallgat és ekkép ama vádat elejtettek tekintheti.

De azért most szintén minden módon igyekszik azt megakadályozni, hogy az olvasó a vita tárgyáról tiszta képet nyerjen. Így felelete címében őt kalvinistának s munkáját kalvinismusnak nevezvén, könnyen kimagyarázható, hogy ezzel mit kíván elérni. Hisz mint a történelem és a mindennapi tapasztalás igazolja, azok, kik ügyükben nem bíznak, ellenfelüket gyűlöletes czímmel szokták terhelni, s a személyes gyűlölet előidézésével kívánják a meg nem czáfolhatott ellenvéleményt gyanússá tenni. Például az újtestamentom első egyházainak üldözői előtt elégséges volt a keresztyén név arra, hogy ennek viselőit elítéljék, — a béke zavaróiu, a közbajok okozóiu s az egész emberi nem ellenségeiu kikiáltsák. Kéri tehát az olvasót, hogy a gyanúsításokra ne hallgasson és ügyökről, minden személyes tekintet mellőzésével, igazságosan ítéljen.

Érdemleges válasza kezdetén Lám újból kiemeli, hogy a rá tukmált küzdelem első tárgyát a bálványimadás kérdése képezte, most pedig Horváth épen akkor, midőn neki a *Responsio* első részét, vagyis sajátlag, ha két időközi levelét beszámítja, 11-ik iratát megküldte, készített Késmárkon, a hol isten igéjének hirdetése, törvényes meghívás következtében az ő hivatásához tartozik, az istenitiszeletnél leendő használat végett, aranyozott ezüstképet. Ez ellen köteles tiltakozni. Ez által is szükségessé vált jelen felelete, a melyben a mennyiben lehetséges, a *Responsio* sorrendét követi, mindazonáltal azzal az eltéréssel, hogy először a vita velejét, azaz a bálványimadást s az orthodox egyháziak hitvallá-

¹ A nyolczadrétű munka áll a címlevélen felül 136 számozott, és a végén 2 számozatlan lapból. Egyik példánya meg van a Nemzeti Muzeum könyvtárában.

sába ütköző, illetve az »Ubiquitas« bebizonyítását célzó téves véleményeket tárgyalja, míg a dologhoz nem tartozó ellenvetésekre csak azután tér át.

Ennek fonalán felvilágosításul mindenekelőtt meg kell jegyeznie, hogy a nagyobb oltár alatt, melynek becsukását ellenfelc szemére vetette, az oltár fölibe helyezett faragott kép értendő. Ez teljesen hasonlít az Apocalypsis babyloniai kéjhölgyéhez, egy aranyozott öltönyű s felemelt kezében szintén aranyozott kelyhet tartó női alakot ábrázol, mely előre hajló, arannyal bevont s szőrös nőgy lábú állatra van helyezve. Egy pápista vallású, midőn e bálványt látta, többek jelenlétében maga mondá, hogy ily ocsmány szörny-alakot egyházában el nem tűrne.

Azonban ettől eltekintve sem lehetne Carolstadius esetéből ellene kárhoztató következtetést vonni, mert Luther amannál azt rosszalta, hogy a képek tekintetében nem alkalmazta a helyes sorrendet, mely szerint a bálványok első sorban az ember lelkéből üzendők ki az isten ígéje által. Már pedig ő hivatalának követelménye szerint a szószékről híveinek mindig szívére kötötte, mit kellessék a bálványokról tartaniok. De a panasz a tényleges alapot is nélkülözi. Felső előjárósága — a mely alatt a késmárki vár urát érti — kívánta a már zárva levő oltárnak zártan tartását, a miben alsó előjárósága, mely előbb a faragványt évenként helyre állította, önként megnyugodott. Egyébiránt a tiszta evangéliumot valló híveknek bírálatára bizza, vajjon közömbös dolognak tartandó-e az, ha a bálványokat öltönyvel ellátják, évenként gyakorta kijavított koronákkal díszítik és egyik helyről a másikra átszállítgatják? a mint ez köztudomásilag a neerei birtokon részint földesurának kezdeményezése folytán, részint helybenhagyásával történik. Ezt az eljárást a keresztyén hitre nézve nem tarthatják közömbösnek azok, kik az öt szabad kir. város világi és egyházi előjáróinak Kis-Szebenben 1575-ben tartott zsinatában részt vettek, a midőn a hozott határozatok 11-ik cikkében, mint ez Lam boldog emlékü tanítójának, Fabinyi Lukácsnak, sajátkezű feljegyzésével igazolható, az oltárok becsukását s a bálványoknak eltávolítását elrendelték. Eme határozatot az 1583 június 19-én és 20-án Eperjesen tartott nevezetes convent, a melyben maga is részt vett, megerősítette ily kijelentéssel: A képek kultusát a lelkészek kárhoztassák és írtsák ki az isten ígéjével híveik szívéből, a megfelelő egyéb rendszabályokat pedig bizzák a világi előjáróságra, kötelességeikre való figyelmeztetés mellett. Ennek ellenére Horváth nem csak saját parasztjainál növeli a babonát, a régi bálványok feldiszítésével, hanem dicsekvőleg hozza fel, hogy ilynemű, régóta elzárt bálványok nyitvatartását másutt is kieszközölte, és ezt remélhetőleg egyéb helyeken szintén még ki fogja eszközölni.

Ezután a védirat szerzője részletesen rostálgatja a Responsióban foglalt egyéb dogmaticus fejtegetéseket, és ennek végeztével áttér a beszótt személyeskedésekre. E részben valótlannak állítja

azt, mintha Antithesise négy évi késedelemmel készült volna el, hisz az abban czáfolt munka közlésétől ennyi idő mostani irata elkészültéig sem telt el. Ha továbbá elenfele a bábák alatt a nyomdászokat érti, ezzel csak azt árulja el, hogy a mennyiben hatalmában állana, meg nem engedné az igazságot védő iratok napvilágra jutását, hanem követné az egyiptomi Pharao példáját, ki a bábákat utasítá, az ujonszületett izraelita gyermekek eltávolítására. Szerencsére, ha ily iratoknak a hazában nem akadnak kiadói, léteznek azok másutt, és ha nem volnának is, az igazság mindig igazság marad. A mit Horváth az Antithesisnek állítólag más tudós férfiak által előzetesen történt megvizsgálásáról hibázatólag mond, az reá esik vissza, ki vitairatait kiadásuk előtt fűnekfának mutogatja. Emezeknek bírálói azonban rosszul felelhetek meg feladatuknak, mivel különben nem hemzsegne a Responso a tiszta latinság elleni grammaticai hibáktól. Ezekből idéz szemelvényeket, melyek — úgymond, — a közönséges szóbeszédben esetleg eltűrhetőek, nem azonban tanítványánál a strassburgi akadémiának, hol ilyeneket elő nem adnak, sem annál, ki a hittudomány tudoraként működik, és Cicero, Plautus, Terentius, Caesar s más hasonló nagy írók neveit folyvást szájában tartja. A mi a colloquium ügyét illeti, erre nézve kihívója egyik iratában széljegyzetileg neki a Dialecticában való járatlanságát hányja szemére. Az igaz, e szép tudományban nem tett annyi előmenetelt, a mennyit maga is kívánatosnak tart, de annyit mégis megtanult, hogy annak szabályait a való és valótlan felismerésénél alkalmazni tudja. Ellenben soha sem tanulta, de nem is szándékozik megtanulni azt a dialecticát, a mely szerint a mérközés feladata a vitatkozási ügyesség érvényesítése s nem az igazság megvizsgálása. Mindazonáltal soha sem szégyenlette bevallani, hogy nem bir oly elmecclel, oly jó emlékező tehetséggel s oly bő tudománnyal, melynél fogva képes volna minden felmerülhető fontos kérdésre nyomban felelni, és minden sophismát kellő meggondolás nélkül azonnal szétszedni. Egyébiránt, a mint a kihívó beismeréséből is kitetszik, ő, midőn nem tudomány és elmeél fitogtatásáról, hanem a mennyei igazság bevallásáról volt szó, készségesen bocsátkozott a magánúton való vitatkozásba is. Sőt valamint azelőtt, úgy azután sem fogja megtagadni a nyilvános colloquiumban való részvétet, ha ennek feltételei a dolog méltóságához mérten felsőbbségével egyetértőleg megállapíttatnak. De nem akarja magát annak kitenni, a mi már többször történt, hogy Horváth diadalmasan rákiáltsa: Íme most megfoglak, — s hogy főleg csak nevetségessé tételüket czélozza. Végül majdnem esdekelve kéri ezt, vegye tekintetbe az annyi oldalról zaklatott egyház és haza súlyos állapotát, szüntesse meg a theologiai harczot, s ne szennyezze be saját hírnevét azáltal, hogy lelkének harczias indulatát, nem mint atyja a keresztyének esküdt ellenségével, a törökökkel, hanem az isten szolgálival érezteti csak azért, mert a felismert igazságot az emberek kegyeiért fel nem áldozzák.

Lám eme munkájára nézve a R. M. kvtr. II. R. 234. sz. a. azt a megjegyzést olvassuk, hogy ez szintűgy mint másik két vitairata, Zerbst-ben nyomtatott. E feltevést nem tudom helyesnek elfogadni, mert a *Defensio* s a kérdéses két zerbsti kiadás nyomdászati kiállítása között semminemű hasonlatosságot sem fedezhetek fel. Ellenben az amannak előszavában látható »Q« kezdővel, és középnagyságú antiqua, úgy nagy olasz typusokkal, valamint a szövegben felváltva előforduló kopott apró cursiv betűkkel találkozzunk a R. M. kv. II. R. 295. sz. a. ismertetett *Panharmonia*¹ előszavában, s errata-iban is, a *Defensio* szövegében vegyesen alkalmazott kisebb antiqua betűket pedig feltaláljuk a R. M. kv. I. R. 275. sz. a. leírt *Index biblicus*ban; a mihez hozzájárul, hogy mindhárom munkában a lapszámozásnál használt arabsszámok szintén ugyanazonosak. Ez alapon tehát biztosan vélem megállapíthatni, hogy Lám könyve épen úgy, mint az azzal most összehasonlított két nyomtatvány, a *vizsolyi* nyomda terméke.

A *Defensio* egy példányát szerzője Horváthnak az 1593. évi február hó végén megküldvén, ez már a következő hóban közzétesz egy rövid *Admonitio* című dolgozatot, mellyel hat tételre nézve — mint mondja — ellenfelének megfogását és törbeesését saját hitvallásából kimutatja.

E mellett egyidejűleg az olvasóhoz 1593 márczius 20-án intézett előszó kíséretében kiadja a *Responsio* második részét (pars. altera).² Ebben egyfelől felsorolja különösen a *Defensio*ból azokat az állításokat, melyeknek bebizonyítása a szentírással meg sem kíséreltetett, vagy a melyekre nézve az idézett szentírási helyek szerinte valódi értelmükből kiforgattattak; míg másfelől folytatja az *Antithesis* elleni polemiát. A munka eme részében a becsukott egyházi képek kinyitását tárgyazó vádponttal szemben gúnyosan felemlíti, hogy e miatt néhány évvel ezelőtt az ellentáborból egy nem annyira vallásosságával, tudományával és tekintélyével, mint inkább testi súlyával feltűnő egyházi férfiú a megye gyűlésén hevesen megtámadta az időközben elhalt Creutzer Györgyöt, és vele is érezteté haragját; de neki sikerült a bőszültet úgy megszelidíteni, hogy a megye részéről is megpendített Colloquiumba nem merészelt bocsátkozni, sőt megfélemedezett a megyétől kapott felelet megköszönéséről. Egyuttal figyelmezteti az olvasót, ne kérjen felvilágosítást az oltárképeket tárgyazó városi szabályokra nézve a sacramentariusoktól, hanem maguktól a sz. kir. város lelkészeitől. Befejezésül biztosítja Lámot, hogy ha köztük a colloquium a kívánt módon létrejő, nincs oka aggódnia udvariatlansága vagy illetelensége miatt. Az úrvacsora kérdésében ily vitatkozósa volt 1585 július 10-én Cabbatheus, másként Thoraconymus Mátyással saját, úgy Pilcz Gáspárral 1590 szept. elsején a hely-

¹ Gönczinek eme munkáját utóbb bővebben ismertetem.

² E két munka a R. M. könyvtár 234 és 235. sz. a. van leírva.

ség házában. Mindketten az illető actákat aláírták és nála hagyták. Az előbbi, a míg életben volt, úgy leveleiben, mint szóval, folyton dicsérére ez alkalomból tapasztalt udvariasságát; de Pilcz is bizonyíthatja, hogy a vita közben tőle egy élesebb szót sem hallott. A colloquium feltételeit Lám bizonyára már ismeri; mindenesetre pedig magának könnyen megszerezheti, miután ő azokat a megelőző évben, midőn egy előkelő férfiú felhívását a Tisza melletti magyar egyházak papjaival való vitatkozásra vette, az illetőkkel előzőleg közlé.

A tollharczot emez állásában a felek egyelőre abban hagyják, mert Horváthnak óhajtása, a Lámmal való colloquium, részben teljesebbé ment.

Az ellenfelek első összejövele 1595-iki deczember hó 5-kén a késmárki várban történt, a hová e napra a vár ura, Thököly Sebestyén, Horváthot ebédre meghívta. Ez hivatlanul még magával hozta neérei gymnasiumának úgy rectorát Erhard Miklóst, mint tanárai közül, az ide csak néhány hónap előtt érkezett Graver Albertet, úgy Lányi Éliást, továbbá Tutkino Péter neérei s Ábrahám keresztfalui uradalmi lelkészeit.¹ A másik részről Horváth kívánatára a házi gazda Lámon felül Mylius János lőcsei lelkészre is kiterjeszté meghívását.

A vitatkozást az ebéd befejeztével s a szokott ima után minden ünnepélyesség nélkül kezdték meg, és fesztelen módon folytatták. A Horváth párt részéről a vezérszerepet csakhamar Graver vette át; ellenben Mylius, ki különben is elkésztett érkezett, a vitába bocsátkozást megtagadta. Miután az idő haladtával a szóváltások az említett napon véget értek: Graver búcsuzás alkalmával meghívja Lámot ahhoz a vitatkozáshoz, melyet közelebb a neérei tanodában tartani szándékozik, a mit ez megtagad. A távozáskor Horváth bocsánatot kér, ha ő és társai valakit megsértettek.

A colloquiumot folytatták 1596 január 29-én, ugyanazon helyen és módon. Az ekkori vendégek között egy heidelbergi tanuló is jelen volt nevelőjével Tribelius Gáspárral együtt. Attól Graver kérde: él-e még Paraeus? ennek igenlő válaszára pedig hozzá azt a további kérdést intézi: vajjon várja-e Hunnius feleletét? A tanuló ismét igenlőleg válaszolván, emez oda veti: Fog bizony kemény választ kapni, s már eddig is kapott volna, ha ezt sokoldalú elfoglaltsága és ellenségeinek nagy száma nem késleltette volna, miután ellene Pistorius, Hubertus s mások is írtak. Erre a tanuló mondja: E tekintetben nem azok száma, kik ellene írtak, hanem az a kérdés fontossága jó latba, a miről írnak. Paraeus egyedül is képes megfelelni Hunniusnak. Viszont Graver e fölötti kétséget nyilvánítván, minden átmenet nélkül csudálkozását fejezi ki, hogy Kalvin

¹ Ez Cristiani Ábrahám utóbb bártfai lelképásztor, és a R. M. Kvtár II. 288. és 332. sz. a leírt munkák szerzője. L. Klein I. 28. l.

nem áttallott maga sz. Pál mondataiból hamisan idézni. Ez ellen felszóllal a házi úr, kiemelvén, hogy néhány hónap előtt Horváth bizonyos tételt idézett mint Kalvintól eredőt; holott később kitűnt, hogy ellenkezőleg ép az utóbbi azt kárhoztatá. Így vonatott be a helvét reformator neve is a vitába. Ennek folyamát megszakította Szentiványi János megérkezése, s utóbb megint Grawer fogta fel fonalát. A többi között ezután Lámnak ellenfelei szemére hányják, hogy az első napi vitát jegyzékbe foglalta, s több példányban lemásoltatta. Ő a többszörösítés indokául felhozza védelme biztosításának szükségét, mert mint tudomására jutott, amazok dicsekedtek azzal, hogy őt teljesen elnémiták, s ezenfelül Grawer a szóváltásról egy nyomtatásra szánt munkát készít elő. Midőn ezután Horváth erőltetésére eme jegyzékét felolvassa: majdnem minden pontját kifogásolják, ő pedig feljegyzésének hűségére nézve a házi úrra hivatkozik. Ekkor egyáltalában személyeskedések s összekocczanások fokozottabb mérvben merültek fel.

A szóvita bezárása után Grawer ismételen felhívja Lámot a neerei vitatkozásban részvételre. *Ez feleli*, hogy hivatottnak nem találja magát idegen helyen való feleselésre, hanem feladatát az Isten ígéjének saját késmárki egyházában való hirdetésében keresi. *Amaz visszavág*: A ki tanítási tisztének helyesen akar megfelelni, kell hogy az ily vitatkozást kötelességeül tartsa, mert ép oly szükséges a hamis tanok megczáfolása, mint az igazság tanítása. *Ez válaszolja*, hogy a mennyiben ereje engedi, ő is így jár el, de nem szokása más egyházak ügyeibe beavatkozni, a mit amaz vitatkozásaival célba vesz. *Grawer* e váddal szemben főnökére hivatkozik, a ki őt a szóváltásban való részvételre telhívta; mire *Lám* ellenveti, hogy felhívott szavatosa nem püspöke sem előljárója Késmárk városának, s egyháza nyugalmát minden jog nélkül zavarja. Ekkor maga *Horváth* beleszól és e miatt komoly neheztelésének ad kifejezést. *Ellenfele* azonban nem tágit, s mondja, hogy ha ily felszóllalásoknak nem akarja magát kitenni, szorítkozzék saját ügyeire, nevezetesen harczoljon a törökök ellen, mint atyja tette, és a törököktől fenyegető veszélyekkel szemben veszedéseivel ne gátolja őket imáikban s ájtatosságuk gyakorlásában. Ebből igen kellemetlen jelenet fejlődött, a mely csak a vár urának közvetítése folytán ért véget.

Ekkép a felek közvetlen érintkezése az ellentétek kiegyenlítését épen nem mozdította elő, sőt a kedélyeket még jobban felzavarta, és az írásbeli harcznak megújítását eredményezte.

Az első, ki tollával a küzdelmet felveszi, Grawer vala. Ürügyül szolgál az az állítólagos körülmény, hogy Lám az első napi szóváltásról készített és 8 példányban sokszorosított feljegyzéseiben azokat az érveket mellőzte, a melyekben legyőzetését megállapítá. A vita eme részét tehát tárgyalja a Bártfán 1596-ban kiadott, s *Argumenta de persona Christi* címmel ellátott dol-

gozatában.¹ Ajánlja azt volt wittenbergi tanárainak és jóltevőinek: Hunnius Egyed szász hercegségi fő superintendensnek és Volckmar Györgynek, különösen az elsőnek mint pártfogójának, ki őt Horváth Gergely felhívása folytán jelenlegi állására kijelölte. Munkájával kívánja irányában igazolni, hogy itt mily tanokért harczol, s hogy megfelel feladatának. Az ajánlás 1586 február 8-káról szól, tehát csak néhány nappal a második szóváltás után készült, a mi Lámnek ekkor előadott feltevésének helyességét igazolja.

De Graver czzel meg nem elégszik, s ugyanazon évben ellenfelét német nyelven még durvábban támadja meg. Itt maga hozza fel, hogy az úrvacsora iránt évek óta tartó vitában Luther, Chemniczius és újabban Hunnius iratai után, a velük egyetértőknek nem igen lehet további mondanivalójuk; még is Lám megátalkodásánál fogva fellépését szükségesnek tartja. Mert cz, ki az ország egyházaiban a gyalázatos és istentelen Kálvin-féle tanokat becsempészni merészkedik, hiú kifogásokkal visszautasítá az ő és más előkelő férfiaknak nézeteik nyilvános megvitatására és barátságos megbeszélésére való felhívását, holott csak ily úton lehetne az említett hitágazati kérdésre nézve a keresztyén egyetértést elérni, és a felesleges irka-firkának véget vetni. Ennélfogva nem mellőzheti azt, hogy Lám latin munkáiból istenkáromló állításait kiszedje s azokat a latin nyelvet nem értő alsóbb néposztály elé német nyelven terjeszsze. Így mindenki, a ki a lelki boldogságot elérni kívánja, tudni fogja magát ezektől megóvni. Hisz a kalvinisták nem csak az úrvacsora kérdésében tévednek, hanem Krisztus személyiségére és a keresztelésre nézve is gyalázatos tanokat vallanak.

Eme szintén Bártfán nyomtatott munkáját a következő czímmel látá el: *Kurtze aber doch gründliche Entdeckung und Widerlegung etlicher gräulichen calvinischen Irrthumer, so Sebastian Lam Calvinist in Kesmark von dem Abendmal des Herren Christi in seinen lateinischen Büchern ausgesprengt und zu vertheidigen sich noch heutiges Tages untersteht.*² Az ajánlólevelet intézi az öt város előljáróságához, miután tudja, és úgy Sculteti esperestől, mint egyéb helyek kiválóbb theologusaitól hallotta, hogy az öt város mindég a tiszta és hamisítatlan ágostai vallástételt követi és a kalvinista hittanokat elveti.

A czáfolat kezdetén Graver czéljául jelöli annak kimutatását, hogy Sebestyén nyomtatott irataiban az Üdvözítőt mindenhatóságától megfosztja és meghazudtolja annyiban, a mennyiben határozott állításait tagadásba veszi. A német szöveget latin idézések és jegyzetek kísérik.

Másfelől Horváth Gergely is elérkezettnek látta az időt, hogy czáfolatának már régebben előkészített harmadik része napvilágot lásson. Mint az ehhez írt s a keresztyén olvasóhoz 1596 novem-

¹ Régi M. Könyvtár II. 258. sz.

² R. M. Könyvtár II. rész 259. sz.

ber hó 13-án intézett külön előbeszédben felhozta, a két év előtt elkészült munkának kinyomatását folyton halasztgatta, mert eléggé alapos reménye volt arra, hogy ellenfelet mégis rábírhajta egy, választók jegyzők jelenlétében tartandó colloquiumra.

Végre rájött az okra, a miért ez nem akar ily vitatkozásba bocsátkozni. Az a szokása ugyanis, hogy midőn olyan férfakkal van dolga, a kik a legélesebb karddal, az isten igéjével szedik szét a kálvinisták gonosz vélekedéseit, Németországban egy kálvinista orvosnál keres menedéket. Ez felfogadja a nyomorult embernek nyomorék szülöttjét, alapot vet alája, felemeli, gyengeségét büzgön gyógyítgatja, költ hozzá és fest rajta a mennyire csak lehet. Az ekként kikészített elmeszülött kerül azután a nyomdába. S e közben tapasztalni lehet, hogy a kálvinisták győzelmüket biztosnak vévén, ahhoz egymásnak szerencsét kívánnak.

Mindezt nem írná, ha nem tudná, hogy így van. Egyébként ezt már a colloquium folytonos halogatása is bizonyítja, ha figyelem nélkül hagyatják is az a támadás, a melyet két ízben Grawer Albert úgy intézett nyilvánosan azon ember ellen, hogy kálviniz-musa, mind a filozofiából, mind a theologiából vett okokkal teljesen tönkre tétetett.

Igazán, — úgymond — érdekes volt a fenebb leírt második magán összejövetelkor Lam arczát megfigyelni. Vidáman és nevetve ült az asztalhoz. Miután azonban bizonyos szerzőből (talán Sadeele-ből) merített tudományát kipökte s oly feleletet nyert, mely minden más értelmezéshez való menekvésnek útját vágta, mily csend s mily színváltozás állott be. Ebből mindnyájan megtudhatták, hogy ez az ember szülőtteinek világra hozásában nagyon is rászorúl mások hábaságára.

Ily körülmények között, mivel ellenfele sem a kijelölt módon eszközlendő vitatkozást el nem fogadja, sem a helyes útra nem tér, nem marad más hátra, mint felelete harmadik s utolsó részének is kinyomatása. Őt a lábbadozó beteget a halál fenyegeti, s ha az műve kiadása előtt meglepné, Lam dicsekedhetnék nyert ügyével, s a halottat az igaz vallás kisebbitésére gúny tárgyává tehetné.

A felelet eme része az *Antiithesist* tárgyalja az előbbi részek módjára, s pedig annak 177. lapjától kezdve. Előre vannak bocsátva a czáfolt munkából idézett s három osztályba sorozott mondatok, melyek közül az első osztálybelieket már Horváth is alkalmazta, a másodsorban idézettek pedig az Isten igéjére való hivatkozás nélkül fordulnak elő, míg a harmadik helyre osztályozottaknak a szentírásra való alapításuk megkíséreltetett. A füzet végén a szerző visszatér az úgynevezett bálványimádás vádjára, de a gladiatori ugrások czíme alatt intézett személyes megtámadásokat nagyjában mellőzi.

Ezt a munkát Horváth meghitt emberének, Erhard Miklós rectornak adta át a végből, hogy olvassa át és a végső simitást megadva, Bártfán nyomassa ki. Alig fogott ez azonban az olvasás-

hoz, pártfogója 1596. évi karácsony utáni hétfőn betegségbe esett s nyomban feltámadt lelkében a közel halál sejtelme, a melyről fenebbi előszavában is említés történik. Betegágyából azonnal figyelmezteté kedvelt iskolaigazgatóját munkája kiadásának gyorsítására, értekezik vele gyermekei gyámsága kérdésében és újból felkéri elsősülött fiának, Marknak nevelésére. Elhivatja továbbá neerei lelkipásztorát, ki az udvarba jöve, előtte prédikációt tart, meghallgatja gyónását, feloldozza s megáldoztatja. Azután magához kéri barátját, Palocsai Horváth Györgyöt, kinek Mihály nevű fia tanulós végett nála tartózkodott, s a vele való beszélgetésből, valamint írásbeli válasza tartalmából nagy mérvű vigaszt merít. A mint utolsó óráit közeledni érzi, gyermekeit megáldva tőlük elbucszúzik és felolvastatja maga előtt a szentírásból, jelesül Ezsaiás és Jeremiásból kiszemelt vigasztaló mondatokat, melyeknek sorozatát maga jelöli ki, sőt midőn a felolvasó megakad, azokat emlékezetből folytatja. Ekkor még meglátogatja München Pál szt.-györgyi lelki pásztor, kit nagyrabecsült és »verus Israelitá«-nak szokott nevezni. Ez, miután imádkozás és vigasztaló szavak mellett bűneinek bocsánatát tudtára adja, kérdé tőle, hogy bízik-e Krisztus érdemeiben? Ő azt feleli: Hiszem, hogy Jézus Krisztus a haláltól megváltott engem. Kimulta ugyanazon napon, — 1597 január 4-én — esteli 9 órakor következett be, Christiani Ábrahám keresztfalui uradalmi papja, Erhard, Grawer, Matus s több személyek jelenlétében, a kik szeméit bezárták.

Ekkép adja elő Erhard, pártfogója halálának körülményeit a Sculteti Szeverin bártfai lelki pásztorhoz és akkoron már espereshez 1597 ápril 27-én kelt levelében, és az apróbb részletekre kiterjeszkedését azzal indokolja, mert a szentemlékű férfiú betegségében történekről egy kalvinianus érzelmű, hazug ellensége a leggyalázatosabb rágalmakat költi. Már pedig, hogy mindaz való, amit e részben felhoz, ellenben mindaz valótlan és költött, amit bárki eltérőleg állít arra, az élő, szent és három — egy Istent, Atyát, Fiút és Szent Lelket hívja tanunak.

Egyúttal megküldi a kérdéses kéziratot, melyben csak másolási hibákat kellett kiigazítani az esperesnek, és ezt kinyomtatásának eszközzésére felkéri annál fogva is, mert elhalt szerzője árváinak gyámjával Bártfa városa tanácsát és közönségét rendelte. A kiadás szerinte mi nehézséggel sem fog járnai, miután közös barátjuk, a feddhetetlen erkölcsű Gutgesel Dávid mintegy születve látszik lenni arra, hogy Krisztus dicsőségét és a tanulók kiművelését előmozdítsa.¹

Eme levél és Horváth előszava kíséretében a könyvecske

¹ Gutgesell Dávid bártfai nyomdásznak eme jellemzése is megerősíti Pilcz nyomtatott munkái ismertetésénél kifejtett azt a véleményemet, mely szerint fel nem tehető, hogy amaz sajtóit az általa szintén kárhözottat sacramentariusok rendelkezésére bocsátotta volna.

csakugyan még ugyanazon évben Gutgesel nyomdájából látott napvilágot a következő címmel: *Posthumus Gregorii Horvath . . . hoc est Responsionis pars tertia: Reliquum quod adhuc in Sebastiani Lam Calvinistae Kaismarcensis Antilhesi expendendum erat, discutens.*¹ Hozzá Epigrammákat csatoltak: Malus »*Pro innocentia generosi ac vere magnifici piae m. domini Gregorii Horvath*« címmel, továbbá Zaborszki János neerei provisor és D. G. junior (ifj. Gutgesel Dávid?).

Ugyanazon évben maga Erhard adta ki Gutgeselnél a Horváth Gergely második neje temetésénél 1596 november 18-án és a férj fölött 1597 január 19-én tartott gyászbeszédeit, valamint az ez alkalomból a neerei gymnasium tanárai és tanítványai által írt gyászoló verseket.² A gyűjteményt ajánlja növendékének, Horváth Márknak, hogy szent emlékü atyjának élete mindenkor szeme előtt lebegjen. Mindazokra talál abban fényes példát, a melyek csak ösztönözhetik a valódi erényre. Úgy töltötte be ő életét, hogy sem az erkölcsöket el nem hanyagolta, sem a tétetlenségre nem adta magát, hanem az igazi jámborság buzgalomával művelte ki lelkét. A pénzt nem szerette szerfelett, sőt jövedelméből a tudományok előmozdítására s az ifjúság nevelésére évenként mintegy 600 forintot fordított. De ennek daczára nem élt fősvényül, hanem barátai irányában bőkezű és kegyes indulatú vala; a mellette és az igaz vallás mellett buzgólkodókat pedig többre hecsülte, mint a származásra nézve hozzá közel állókat. Barátai megválasztásában nem nézett a születésre és egyéb külsőségre, hanem a személy belső becsére. Ennek tulajdonítja Erhard, hogy őt az idegent s társadalmilag mélyen alatta állót, bizalmas barátai sorába vette fel. Azért fenforgó beszédeinek s az összegyűjtött költeményeknek kiadásával egyfelől háláját akarja kifejezni, az elhunytak által reá halmozott jótéteményekért, másfelől növendékét szülei erénycinek követésére buzdítani.

Az első gyászbeszéd szerint Horváth Gergelyné az clókelő és ősrégi nemesi családból származó Sembery Boldizsárnak volt a leánya. Túlélte két testvére Pál és István, kik habár hozzá meleg szeretettel ragaszkodtak, a háborús viszonyok miatt temetésénél jelen nem lehettek. Az elhunyt mint szerény nő, okos tanácsadó, fáradhatatlan, éber és kitartó gazdaszony van jellemezve. Kiváló gondossággal őrködött ő a fölött, hogy férje tanulmányaiban ne legyen háborgatva. Rendszerint vele együtt volt jelen az egyházi beszédeknél, mély tiszteteket tanúsított a szentségek iránt, cselédeit és gyermekeit maga vezette vasárnaponkint a vallási oktatásra, s legkisebb leányát, Katalint, ölében vitte a templomba. Erhard gyakran közvetlenül hallotta áhitatos fohászát s kísérte, midőn a szükölködők segítségére sietett.

¹ R. M. Kvtár. II. 267. sz.

² L. R. M. könyvtár. II. 266. sz.

A hozzá intézett s a halotti beszéd után olvasható elegiák, sírversek és epigrammák szerzői: Erhard s Eybisch; továbbá Horváth tanítványai sorából: a selmeczi Rosenberg Tamás, a neerei Tamariscus István, a thuróczi megyei Bartholmaei László, Veress Melchior, a bártfai Lang Tamás, a kassai Matern János s a landi-bergi Corner Jakab; nemkülönben a nemes származású Szentiványi Pál, Poturnay László, Berzeviczy Bálint s Michael, mindnyájan a második osztály növendékei, végül Nádasdy Ferencznek két tanítványa: Zvonarich Imre¹ és Siwiko Mátyás.

A Horváth Gergely ravatala fölött tartott beszédbe ennek részletes életrajza van beszöve, a melyből a lényegesebb adatokat már fenebb ismertettem. Mint itt még felemlítetik, az elhunyt első ifjúságát többnyire együtt tölté a vele hasonrangú hőssel, Nádasdy Ferenczcel. Midőn utóbb külföldről házi tűzhelyéhez visszakerült lelke sugallatát követve ott megmaradt, jóllehet tekintélyes és kiváló férfiak sürgették, hogy a császári udvarba menjen. Pedig mindenütt és mindenha kitűnt jellemzilárdság, bölcsesség és józan erkölcsök által. Olaszok, francziák, németek, magyarok és a szomszédos népek egyaránt dicsőíték, a mint hogy mindnyájuk nyelvét tökéletesen bírta. Az emlékbeszédben különösen hangsúlyozva van lángoló buzgalma az igaz vallás iránt. Ennek alapját, a szentírást, majdnem éjjel-nappal forgatta, s abban oly jártasságra tett szert, hogy összehasonlítható Alfons kastíliai királylyal, kiről mondják, hogy a szent könyveket 14-szer olvasta át. Minden 3—4-ik héten részült az urvacsorában és azt vallá, hogy ezáltal csodálatosan felüdül s megerősödik.

Ő az igaz vallás terjesztése végett rendkívül nagy költséggel alapított Neérén gymnasiumot, hogy az itt kiképzendő ifjak a hit védői legyenek. A máshunnan meghívott tanítókat bőkezűen díjazta, sőt maga is tanított s theologiai kérdésekről szóval és írásban vitakozott. Oh — kiált fel a parentáló — csudálatos bölcsesége e férfiúnak! Oh feltalált üdvös eszköz! Oh legnagyobb bőkezűség! Lázongjon bár az alvilág, dühöngjön Calvin, züggöldjék Zvingli, őrzöngjön a szomszédos Lám, törjenek bár be ezeknek tanítványai s kovácsoljanak új evangéliomokat és állítsanak fel új Krisztusokat: a mi Gergelyünk egymaga széttép és legázol bennetek ti éjjeli rablók, — a Magyarország eme részeiben felállított nevelő-intézetével, mint a hit termő szántófeldjével, elzárja az utat követőitek elől, és titeket tanítványaival saját határaitok között ostromolt, ostromol és fog ostromolni!

Horváthnak még érdeméül van róva, hogy irataiban nemcsak az új, hanem a régi tévelygők (Nestorius, Entyches stb.) ellen is küzdött. E mellett törekedett arra, hogy az egyházi szertartások épségben tartassanak, a miről kevés napokkal halála előtt

¹ Zvonarics Imre utóbb csepregi prédikátor lett és 1614-ben Keresztúron kiadta Haffenreffer Mátyásnak a szentírásról írt munkáját magyar fordításban,

egy értekezést írt, melyet ki akart nyomtatni. Továbbá hűségesen szolgált tanácsal az egyházaknak és iskoláknak, a minék tanúi a szomszédos városok és a nemességnek számos tagjai.

Mi volt ő Szepes megyének, azt mutatja az elhunyt hallatára hangoztatott fájdalmas felkiáltás: Ledől a megye oszlopa! Benne a muzsák hívei elvesztették állandó pártfogójukat, mert ezeket, a világnak bármely részéből keresték legyen fel, minden irányban a legnagyobb vendégszeretettel fogadta. Szintúgy jötevője volt ő a pórnépek, és igen nagy azoknak a száma, kiket közülük tanácsal és tettel, ruhával és étellel segélyezett. Velük együtt áldják emlékét az árvák, betegek, jövevények és szegények, kikkel bőkezűségét érezte, — a feldúlt hazájukból menekült, vagy más okból megszorult tanulók, kiket segélydíjjal támogatott. Hogy pedig e kegyes életű férfiú a halálra el volt készülve: erre bizonyíték-kép felemlítették az a körülmény, hogy elhunyt után mindennapi öltönyében az *Ars bene moriendi* című könyvet találták.

Pártfogójuk elveszte miatti fájdalmuknak ezúttal szintén közzétett versekben adtak kifejezést: Erhard maga, továbbá Mokoschinus Lénard, a lipótmegyei egyházak seniora, Stauffius Tamás lomniczi iskolamester, Horváth-Mladossewith Miklós az ifjú Mark tanítója és ifj. Gutgesel Dávid Bártfáról. Ezekhez csatlakoztak a neerei gymnasium tanítványai: Mezleniaden Bálint, Bartholomaei Márton, Mokoschinus Joakim, nemes Seget Ferencz és Uzfalvi Usz János, úgy Horváth svabóczi uradalmi iskolájának növendéke, Herceek Ferencz.

A sorozat élén áll Scultéti Szeverin gyászéneke, melyben párhuzamba állítja a harczias erényekben gazdag Márkot fiával. Gergelylyel, az üdvözítő katonájával. Amaz a császári szablyával a török zsarnokokat győzte le, emez Krisztus kardjával leterítette az eretnekeket, sőt annak élet érezte már ifjú korában Genfben, a hamis kalvini hitelvek követőinek vezérével, Bezával, kit vitatkozva legyőzött. Majd hosszabb »Quaerela ecclesiae« című költeményben panasolja el Záborszky János neerei provisor az egyház sirmát vezérférfinak kora kimulta miatt, a melyre a halotti felel. Végül Malus Páltól találunk gyászfűzerben sírverset és epigrammákat, melyek elsejében Horváth Gergely külföldi tanulmányi útját így írja le:

*Extincto genitore licet Germanidos urbes
Lustrarit, nec non jura sacrata soli.
Argentina dedit sedes cui prima, sacrisque
Bruidit studiis, moribus, arte, fide.
Charus erat juveni longis convictibus aevi
Sturmius et contra charior ille Seni.
Charior at Pappo, quem religione secutus,
Fallacem Sturmii credidit esse fidem.
Hinc Genevam veniens Bezanibus vocibus aures,
Nec non praebat, Calve Danaee, tibi:
Hinc, anni media labentis parte peracta
Ivit in Euganeas territus ille scholas.*

*Dumque sacrosanctis sic doctus in artibus esset,
Ut posset patriae commodus esse suae:
Ad patrios remeans magna cum laude, penales,
Adduxit Musas ex Helicone Strasam.*

Erhard Miklós a pártfogója emlékét megörökítő eme gyűjtemény kiadásakor már visszatért Bártfára, hol a rectori tisztet ismét elnyerte. Előzőleg a bártfai tanácsnak mint gyám és gondnokoknak utasítása következtében az elárvúlt gyermekek gondozása s háztartásuk rendezése végett részletesen intézkedett.¹ Jötevőjét azonban csak néhány évvel élte túl, s őt is mint számos más társát, az 1600-ban dühöngött pestis ragadta el az élők sorából.

Egy évvel előbb Bártfán adta ki Erhard a Dersfi Ferencznek ajánlott költeményét Krisztus feltámadásáról, mely elé van bocsátva 4 distichonból álló verse: *Votum ad deum ter optimum et ter maximum pro pace Anno 1599.*² Alkalmi verseiről, melyeket a kérdésben levő hitviták ötletéből írt, említést teszek az illető vitairatok ismertetésénél. Egyébként költői összeköttetésben állott Bocatius Jánossal, kihez üdvözlő verset intéz, midőn ez Wittenbergába rándul a bölcsészeti magisterség megszerzése végett,³ ennek *Hungaridos*-ában pedig szinten őt dicsőítő verseket és egy érdekes válasziratot a tanítói tiszt nyomorúságairól tesz közzé.⁴ Kéziratban maradt fenn egy költemény-ciklusa, melynek tárgyai a bibliából merítvék.⁵

IV.

A vallási viszályok a Szepességben mélyebb gyökeret vertek s a kedélyek sokkal jobban el voltak keseredve, mintsem hogy az uralomban levő párt vezérférfinak elhalálózása a tollharcz megszűnését idézhette volna elő.

Horváth Gergely elhunytá után megint Grawer lépett ki

¹ Erhardnak eziránt Bártfa város tanácsához 1597 január 4., 15., 22., február 4., 8., 23., márczius 29., 30., és május 20. s október 24. írt levelei az ottani levéltárban.

² Régi M. könyvtár III. 289. sz.

³ E vers közzé van téve a Wittenbergában 1596-ban megjelent ily című munkában: Gratulationes pietate, eruditione ac doctrina ornatissimo, domino Johanni Bocatio P. L. scholae epperiensis in Hungaria superiore rectori dignissimo, cum ei summus in Philosophia gradus, Decano . . . Antonio Evonymo ad tertiam Calendas Aprilis anno 1596 decerneretur, Scripta ab amicis. 4-rét 8 szűlán levél A—B signaturával. Az általam látott példány a többször említett késmárki colligatumban foglaltatik.

⁴ A R. M. kvttár 287. sz. a. leírt eme munkának 11-ik számozatlan, s 483. és 486. számozott lapján.

⁵ A nemzeti múzeum kéziratárában Quart. lat. 744. jelzéssel ellátott ily című kézirat: Sylloge Poematum Alexandri Szamosközy, Clementis Lipschensis et aliorum. Az első helyet foglalják el Erhard 7-rendű költeményei, Nuptiae regiae, Matth. 22, Herodis Aulicus Joh. 49 sat. címmel.

elsőbben a küzdterre. Ő e közben a kassai iskolánál a rectori állást nyervén el, első pártfogója Hunnius, midőn neki ehhez 1597. márczius 23-kán kelt levelével szerencsét kíván, és a sacramentariusok elleni harczban való igyekezetét méltányolja, egyszersmind hangsúlyozza abban való bizodalját, hogy az ügyet bölcsen, a kellő óvatossággal és mérséklettel tárgyalandja, s hogy építeni nem pedig rombolni fog.¹

A figyelmeztetésnek nem igen volt sikere, mert közvetlenül azután jelent meg tőle Bártfán Klósz Jakabnál, a nélkül, hogy erre az ellenfélnek valamely újabb lépése okot szolgáltatott volna, hírhedt munkája: *Bellum Joannis Calvini et Jesu Christi Nazareni Dei et hominis.*² Szerzője a Kassa város bírájához és tanácsához intézett előszóban két színleges okot hoz fel, mely őt a könyv megírására indítá. Egyik az, hogy a kálvinianus irányú férfiak, minő Lám a késmárki egyház farkasa, Kálvin tanát felkarolják, mindamellett pedig a kavinista nevet maguktól elhárítják, — a másik az, hogy vidékeiken ama téves hit terjedt el, mintha a kálvinisták csak két hitágazatra: Krisztus személyiségére és az urvacsorára nézve térnének tőlük el, s egyebekben köztük a legszebb összhang léteznék. Első sorban tehát azt kívánja megczáfolhatlanul kimutatni, hogy a sacramentariusok helyesebben nevezhetők kálvinistáknak mint keresztyéneknek. Eme dolgozatát azért vélte előjáróságának ajánlhatni, mert az a valódi lutheránus vallást tiszta szívből felkarolja, és az ágostai hitvallást tanító egyházakat és iskolákat tart fenn, nemkülönben őt mostani alkalmazása alatt kegyeivel elhalmozta.

Hozzá külön bevezetést ír Scultéti, mint bártfai lelkész és esperes, *Anno militiae Ecclesiasticae 5560, Christi Dei incarnati 1597, Belli Sacramentarii per Carolostadium renovati anno 75.* kelettel. Ő viszont fejtegeti, hogy az a harcz, melyet az Apocalypsis szerint az ördög és Jézus vezetése mellett már a paradicsomban megkezdtek, 5559 év óta folyton tart, s nincs kilátás arra, hogy az utolsó ítélet előtt megszűnjék. Ily küzdelem folyik a világ kezdete óta az Isten egyháza és a zsarnokok, cretnekek és hypocriták között. Ezek az ellenségek közül a legutólsók a legveszedelmesebbek, a mint hogy Luther is mondja: Rosszak a zsarnokok, rosszabbak az eretnekek, legrosszabbak a hamis testvérek. Ilyenek ma a titkos sacramentariusok, mert az egyház s a gyengébbek előtt Luther valódi és megtisztított tanának követését szinlelik, mihelyest azonban tehetik Zvingli, Oecolampadius és Kalvin dogmáit hordozzák ajkaikon. Nagy dicséretet érdemelnek tehát azok, kik Isten egyházának az eretnekekkel és Krisztus ellenségeivel vívott küzdelmeit hűségeesen leírják, amikép ezt most a titkos és nyílt kálvinistákkal való vitára nézve Grawer cselekszi.

¹ Ribini I. 292. i.

² R. M. Kvtár II. 268. sz.

Maga az értekezés, czímének megfelelőleg Congressusokra, vagyis ütközetekre oszlik, melyeket egyfelől Kalvin, másfelől Krisztus mint vezérek, s mind kettőjük harczosai vívnak. A lutheranizmust képviselő Üdvözítő katonái: Moises, Esaiás, Dávid, az Evangelisták, az Apostolok stb.; az előbbeni katonái pedig a helvét hitvallású theologusok: Ursinus Zacharias, Pezel Kristóf, Bilstenius János, Grynaeus, Zwingli, Beza, Bullinger stb. A tárgyalat összesen 6 ütközet közül az első a harczban használandó fegyverekről, vagyis argumentumokról, a második az Atyaistenről, a harmadik Krisztus személyéről, a negyedik az urvacsoráról, az ötödik a keresztyénségről, a hatodik a praedestinációról szól. A bevezetések után Veres Melchior, a kassai iskola növendéke, hexameterekben üdvözli az olvasót, a könyvet pedig berekeszti Bocatius Jánosnak mint eperjesi iskolaigazgatónak a szerzőt dicsőítő epigrammája.

Jelen nyomtatvány czímlapjából egyébként látjuk, hogy Klósz Jakab nem mint Németh (Memoria typographiarum) s mások vélték, 1598-ban, hanem már egy évvel előbb kezdett Bártfán nyomtatni. Birtokomban levő példányát, a czímlapján olvasható sajátkezű feljegyzés szerint, maga Grawer ajándékozta barátjának, Wagner Jakab váraljai lelkipásztornak.

Az 1598. évben négy idevágó további sajtótermékkel találkozunk. Hosszas hallgatás után megszólal Lám úgy latin, mint német nyelven, de mindkét munkájával még a *Bellum Calvinii* megjelenése előtt készült el, s így arra egyikben sem terjeszkedik ki.

Az elsőt 1596 márczius 5-én fejezte be és 1597 február 1-én kelt előbeszéd kapcsában megtekintés végett elküldötte a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Thököly Sebestyénnek. A könyvecske czíme: *Declaratio circumstantiarum gemini colloquii, alterius 5. Decembris Anni 1595, alterius 29. Januarii Anni 1596. in arce Keismarcensi habiti Ad magnificum dominum Dn. Sebastianum Theökeöli, dominum in Keismarck etc. in comitiis Posoniensibus versantem missa.*¹ Eme nyilatkozat közzétételének elkészését szerzője a keresztyén olvasó előtt azzal indokolja, hogy midőn Grawernek *Argumenta* röpirata megjelent, Thököly Sebestyén, a kinek jelenlétében a kérdéses szökváltások történtek, távol volt, utóbb meghalt neje, majd résztvett a törökök elleni hadjáratban, és súlyos betegségeken ment keresztül. Nem találta pedig illőnek felvilágosításait a nagy közönség elé bocsátani azelőtt, mielőtt efelől az, kit a dolog leginkább érdekel, tudomást nem nyer. Később fő ellenfelének elhunyna után, a köztük tíz évig tartott harczot befejezettnek szerette volna tekinteni, ha közbe nem jő az az eszt, hogy két praedicatiojának tartalmát

¹ 8-rét 75 számozott lap. Ezenfelül elül Czim, Auctuarium ad lectorem című vers és proemium 18, hátul Epigramma ad mercenarios milites belli theologici a Gregorio Horváth etc. inchoati, non confecti 2 szítlap. Colophon: Servestae. Excudebant Haeredes Bonaventurae Fabri, anno 1598.

ellenfelei, részint a szószékről, részint egy halotti beszédben teljesen elferdítik. Ennélfogva, s mert különben is nem csak az országból, hanem külföldről is többen Grawer csonka és hamis előadásával szemben a történet szóváltások teljes és hű ismertetését kívánták, többé nem mellőzheti a már régebben írottaknak kiadását. Az ily tartalmú előbeszéd után a szerző részletesen s úgy adja elő a két colloquium folyamát, a mint azt ez alapon fentebb ismertettem; befejezésül pedig foglalkozik az *Argumenta* czáfolásával.

Lám, az ugyancsak Zerbstben 1598-ban Schmidt (Faber) Bonaventura örököseinél kiadott német dolgozatát Grawernek hasonnyelvű támadó irata (Neue Neerische Schmähkarte) ellen intézi a következő cím alatt *Kurtze Wiederholung der reinen und gesunden Lehr, wie dieselbige in der Kirchen und Schul der Stadt Keiszmark geführt wird*¹ Erre a megelőző év február hava 1-én kelt előszava szerint azért találta magát kész-tetve, mert köztudomásúlag a rágalomból mindig valami ragad, s ha az azért által előidézett seb begyógyul is, fenmarad forradása. Kétségtelenül ezt akarták elérni a kérdéses gyalázó irat koholói. Mert az annyi zavart okozott Formula Concordiae-nek a hazai egyházakra rátukmálását, a mi mindaddig nem sikerült, csak az esetben remélhették, ha szándékuk ellenzőit, istenkáromló tanokkal gyanúsítva, elnyomják. Ezért, a mint a gyalázó skarteta elibe került, nyomban elkészíté védelmét, felolvasá tanácsa előtt, és közlé mindenkiel, a ki kívánta. Mielőtt azonban azt a nyomdába elküld-hette volna: bekövetkezett Egernek ostroma, bevétele és a törökök-nek győzelme. Eme szomorú körülmények között felfüggesztette a célba vett kiadást mostanáig, a midőn őt erre azok a mérges rágalmak kényszerítik, melyeket ellene fő-ellenfele temetése alkal-mával, úgy a gyászbeszédekben, mint a halotti torban ismét terjesztgettek.

Védiratát szerzője két részre osztja. Az elsőben kimutatni törekszik, hogy az el nem választható isteni lénynek három külön-böző személyiségére, az Üdvözítőnek egy és osztatlan személyében egyesült két különböző természetre, és az urvacsorára nézve a szentírásból és egyéb ezzel összehangzó hasznos iratokból a késmárki templomokban és iskolákban ugyanazt tanulta, a mit az iskolában egy ideig maga tanított, s azóta a templomban folyton hirdet. E tekintetben a többi között hivatkozik az utasításra, melyet pappá avatásakor a briegi lelkészi kartól kapott, továbbá szó-szerint latin és német nyelven közli az esperesi prédikátori tiszt elvállalásakor általa aláírt hitvallást, nemkülönben idézi Luther és Bucerus ama mondatait, melyeket ő és Bels Benedek esperes az 1583-iki eperjesi zsinaton a *Formula concordiae* fölött támadt vita közben felolvastak, a minek eredménye lett a régi városi

¹ 4-rét 127 számozott és elült cím s előszó 9 számozatlan lap. Colophon: Gedruckt zu Zerbst Bei Bonaventur Schmidts Erben, im Jahr 1598.

hitvallások változatlan fentartása. Hogy mint lelkész ugyanily irányban 14 év óta oktatja a népet: ezt igazolja Eperjes városának kezei között levő elbocsátási bizonyítványa, és tanusíthatják mindennemű hívei, sőt az egész ország.

A második részben Lám visszatorolja a személye ellen intézett támadást, és álláspontja helyességének vitatása mellett részletesen czáfolgatja az az ellen felhozott érveket. Itt is mindenek előtt felhányja a viszályok mesterének, a mint Grawert nevezi, hogy ő a maga részéről neki legkisebb okot sem adott nyilvános írásbeli fellépésére: különben a miatt, mert ez ismételten említést tesz bizonyos prédikációjáról, korántsem neheztel, sőt inkább örül, miután az általa ekkor elmondottak teljesen megdöntik azt a vádat, mintha ő Krisztus testének és vérének az úrvacsorában való valószínű jelenlétét tagadásba vette volna. Ellenben nem vállalhat felelősséget az irat széljegyzéseiben foglalt idézésekért, melyek majdnem kizárólag idegen írók munkáiból merítvék. Hogy ellenfele minő szándékkal viseltetik irányában, mutatja már dobálózása a gyűlölt kalvinista czímmel, a mivel utánozza a 42 gyermeket, kik a szentírás szerint Elisaeus prófétát kopasz gúnynévvel illették. Ezzel azonban nem fog czélt érní. Hisz már Melanchtont is nyugtalan, és a békét gyűlölő személyek a kalvinista névvel akarták kisebbiteni. S köztudomásúlag, valamint Lutherhez képest a papisták az oly tant, melyet érvekkel meg nem czáfolhatnak, Wickleffistának vagy Hussitának és eretneknek bélyegzik, úgy az Ubiquitás védői is, a mennyiben okokkal nem tudnak boldogulni, a kalvinista névvel való gyanusítás útján akarnak hatni. Ő azért nem veszi igénybe e nevet, mert ismeri Sz. Pál tilalmát az elien, hogy vallási ügyekben valamely ember nevét használják, sőt maga Luther is eltöltá híveinek a lutheránus név viselését; folytatólag ismét bizonyíthatja azt, hogy nem ő terjeszt új tanokat, hanem a Formula Concordiae emberei teszik ezt. Ha eme szabályzat helyes: miért nem fogadják el azt nyilvánosan? Ha pedig, a mennyiben új tanokat tartalmaz, nem az, miért akarják a formulát csalárd ármányokkal az egyházakba becsempészni, s miért nem veszik eme praktikák ellenzőit, mint istenkáromlókat, üldözés alá?

Egyéb hosszadalmas okoskodásai közben Lám, annak igazolására, hogy ellenfelei mily lelkiismeretlenséggel járnak el a vitaközösben, a következő esetet említi fel. Egy ízben ő Literatus Tamás kisszóci birtokossal szóba eredvén, ez kívánatosnak jelzi ellenfelével leendő kiegyezését. Erre ő feleli, hogy a kibékülés nem rajta múlik, csak ne háborgassa amaz hitvallása követésében. A folytatólag hozzá intézett további kérdésre: Sajátlag minő tehát saját hitvallása? — azt a választ adja, hogy hite és meggyőződése épen nem új, s ezt kész ellenfele előtt is nagy becsben levő írók munkáiból bebizonyítani. Midőn pedig társa ezt tőle kívánja: elhozhatja Luther, Brentius és Andreae Jakab több munkáját és azokból felolvas néhány hosszú mondatot, melyekben, mint hitval-

lásával megegyezőkben, maga is teljesen megnyugszik. Ezután a mondatokat az illető író megnevezése nélkül leírván, átadja a jegyzeteket a közbenjárónak, a kitől ellenfele kezeibe kerülnek. S íme, mikép nyilatkozik az utóbbi eme mondatok felől? Nélkülözik azok, — jelenti ki nyomban minden meggondolás nélkül — a szentírásból való bizonyítást, s így semmi másnak nem tekintethetők, mint szétfeszülő buboréknak.

A czáfolat a zsoldárokból való idézésekkel, és nevezetesen eme mondattal végződik: Az istentelenek beleesnek saját hálójukba, én pedig mellette haladok el. Előre van pedig bocsátva a szerzőnek latin gúnyverse a mesterhez, ki a versengésnek szóval és tollal leendő növelésére bérbe fogadtatott.

Az ugyanazon évben — 1598-ban — napvilágot látott másik két latin vitairat ismét Grawer műve. Egyfelől ő közzé teszi a kassai iskolában tanítványai előtt előadott két disputatióját »*te orali manducatione corporis Christi in coena sacra*« és »*de passione et morte domini nostri Jesu Christi*.« Erre nézve 1598 márczius 29-én kelt előbeszédében dicsekvőleg hangsúlyozza, hogy tanítványait nem szokta, mint mások teszik, haszontalanságokkal terhelni, hanem oktatja őket hitük legfontosabb czikkeiben, s így, midőn a kérdéses hitelveket veszélyeztetve látta, azokat előttük magyarázá. Ebbeli első előadását mely 65 tételt tartalmaz, ajánlja Wenczel Márton és Herczog István kassai tanácsnokoknak s az ottani iskola felügyelőinek; a 34 tételből álló másodikat pedig Artner Szebald városi szószóllónak és közjegyzőnek, kik őt, midőn Németországba visszatérni készült, egyetértőleg rábeszélték jelenlegi állása elfoglalására. Egyúttal még dicsőíti Artnernek széles tudományát és éles ítélőtehetséget.¹

Másrésről Grawer ellenfeleinek két rendű colloquiumukat tárgyazó munkájára nyomban felel ily című replikával:

Declarationis circumstantiarum gemini colloquii in arce Keismarcensi habitae, evulgatae a Sebastiano Lamio, Pastore Calviniano Keismarcensi-et oppositae consignationi quorundam argumentorum M. Alberti Graweri, de persona Christi: solida et modesta confutatio in qua ostenditur Sebastianum Lamium ad argumenta M. Alberti Graweri de Persona Christi, neque tum in colloquiis, neque modo in declaratione sua quiquam solidi respondisse. Pro necessaria deffensione Magnifici et Generosi Domini Gregorii Horvath etc. piae memoriae et M. Alberti Graweri, scripta per eundem M. Albertum Grawerum, scholae Cassoviensis, in superiori Ungaria Rectorem, et dedicata generoso ac egregio adolescenti D. Marco Horvatho, D. Georgii, piae memoriae, filio, modo in schola Bartphensi sub clarissimii viri D. M. Nicolai Erhardi disciplina scholastica et domestica

¹ L. Régi M. kvrtár II. 278. sz.

*viventi. Ignatius: Maledicta sit omnis concordia destituta sinceritate doctrinae. Bartphae David Gutgesel excudebat.*¹

Az 1598-ik évi július 23-án kelt előszóban Gráwer, jelen válaszát az ifjú Horváth Márknak ajánlja, mert — ugymond — azzal beváltja boldog emlékü atyja irányában tett ígérését s megvédi ennek hitvallását Lám mérges mardosása ellen. Ha Márk munkája tartalmából valamit meg nem értene bővebb felvilágítást nyerhet tanítójától Erhard Miklóstól, a szerző különös barátjától, ki a kérdéses első colloquiumnál jelen volt. Befejezésül kívánja az ifjúnak, hogy Isten segítségével atyja nyomdokain, a mint már megkezdé, sikeresen haladjon.

Magában a munka szövegében Gráwer, szokás szerint bonczolgatja a *Declaratio* címét, az azt követő verset s előszavát: az érdemre nézve pedig lapról lapra követi a czáfolandó vitairatot. Saját személyét illetőleg felhossa, hogy a *magister* címmel jogosan él, mert azt a wittenbergi akadémián elnyerte. Majd tiltakozik az ellen, mintha bérért fogadtatott volna fel, a vizsály növelésére. Díjjait előbb Horváth Gergelytől, mint általa meghitt theologiai és bölcsészeti tanár s utóbb Kassa városától ép oly jogosan húzta és húzza, mint ellenfele a maga járandóságait Késmárk városától. A többi között csudálkozását fejezi ki ennek a *Kalvinista* elnevezés miatti panaszra felől is. Miért ragaszkodik tehát — veti szemére — Kalvin tanához, ha nevének reá alkalmazását annyira sérelmesnek találja. Egyébkint tagadja Lámnak azon állítását, hogy az úrvacsoráról való hitelvét Melanchtontól tanulta, a minck megdöntésére az utóbbinak számos nyilatkozatát idézi.

A könyvhöz még csatolva van Hunniusnak a szerzőhöz 1597. márczius 23-án intézett ismert levele.¹

Ráth György.

¹ A R. M. könyvtár II. része 279. sz. a. ezen munkának csak csonka czíme van Horányi után közölve. Egy példányát azonban időközben feltaláltam egy colligatumban, mely b. Podmaniczky Géza kis-kartali könyvtárában őriztetik. A 4-rétű könyvecske A—E signaturával ellátott 20 levélből áll. Vajjon a lapok számozvák-e? meg nem állapíthatom, mert az említett unicum felül élesen van megvágva, s a felső sor majdnem végig el van metszve.